

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı: 2

Haziran-2024

MAKALE BİLGİLERİ

Sahih Kırâat Şartlarının Mukayesesi

Comparison Of The Terms Of Authentic Kırâat

YAZAR

Muhammed Cihad KOMAN

YL, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

muhammedcihadkoman@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1973-7251

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11530817>

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 26.05.2024

Makale Kabul Tarihi: 09.06.2024

Sayfa Aralığı: 508-529

ÖZET

Kırâat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif okuyuşlarının muhafazası ve günümüze kadar sahih şekilde ulaşmasını amaçlayan ilim dalıdır. Bu ilmin merkezinde ise rivayet olgusu vardır. İlgili okuyuşlar, kırâat imamları ve âlimleri tarafından Hz. Peygamber'den nakledilerek günümüze kadar inkıta olmaksızın ulaştırılmaya çalışılmıştır. Zamanla bu okuyuşlar için tercih sebepleri belirlenmiş, buna da sahih kırâat şartları denmiştir. Bu çalışmada kırâatler özelinde sahih kavramına kısaca değinilmiş, alandaki otoritesine binâen İbnü'l-Cezerî'nin sahih kırâat şartları tasnifine göre ilgili kriterler incelenmiştir. Bunun yanında şartların birbiri ile mukayesesi yapılmış, çalışmayı amacı dışına çıkarmamak için kısa örnekler ile yetinilmiştir. Ayrıca ilgili başlıkların altında gerekli şartların konulma nedenlerine temas edilerek her bir şartın önemine vurgu yapılmıştır. İttisal meselesiyle bağlantısı olması nedeniyle, kırâatlerin tevâtürlüğü ile mütevâtirliğin sahih kırâatler özelinde şart olup olmadığı meselesine ve bu meseleyle alakalı görüşlere kısaca değinilmiştir. Bu tahlillerin sonucunda genel bir mukayese yapılmış, ilgili şartlardan ön plana çıkanın ve onu destekleyen diğer şartların değeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak ittisal şartının sair şartlara kıyasla ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Bunun yanında diğer şartların da göz ardı edilemeyeceği vurgulanmıştır. Alandaki sahih kırâat şartları ile alakalı çalışmalara ek olarak bu şartların birbiri nezdindeki mukayesesinin, kırâat ilmi ile iştigal edenlere farklı bir bakış açısı kazandıracığı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Sahih kırâat, Mushaf, Arap Dili, Muttasıl Senet, Tevâtür.

ABSTRACT

The science of recitation is the branch of science that aims to preserve the Holy Quran and its various readings and ensure that they reach the present day in an authentic manner. At the center of this science is the phenomenon of narration. The relevant readings have been transmitted from the Prophet by recitation imams and scholars and have been tried to be conveyed to the present day without interruption. Over time, the reasons for choosing these readings were determined, and these were called the conditions of authentic recitation. In this study, the concept of sahih in the context of sahih recitations is briefly mentioned, and the relevant criteria are examined according to İbnü'l-Cezerî's classification of the conditions of sahih recitations, based on his authority in the field. In addition, the conditions were compared with each other, and short examples were used in order not to deviate from the purpose of the study. In addition, under the relevant headings, the reasons for the necessary conditions were touched upon and the importance of each condition was emphasized. Due to its connection with the issue of ittisal, the issue of mutawatirity of recitations and whether mutawatirity is a condition for authentic recitations and the opinions related to this issue are briefly mentioned. As a result of these analyses, a general comparison was made and the value of the relevant conditions and the other conditions that supported it were tried to be determined. As a result, it has been determined that the ittisal condition comes to the fore compared to other conditions. In addition, it was emphasized that other conditions cannot be ignored. In addition to the studies on authentic recitation conditions in the field, we believe that the comparison of these conditions with each other will give a different perspective to those who are engaged in the science of recitation.

Keywords: Authentic Recitation, Mushaf, Arabic Language, Muttasil Chain, Tawatur.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, kendisinde şüphe olmayan, lafzen günümüze kadar ulaşmış, İslâm dininin temel kaynaklarından biridir. İslâm tarihi boyunca Müslümanlar, Kur'ân'ın anlaşılmasına ve yaşanmasına verdikleri önemin yanı sıra sonraki nesillere aktarılmasında da büyük titizlik göstermişlerdir. Bu bağlamda Kur'ân'ın lafzını ve kelimelerini konu alan kırâat ilmi özelinde kırâatlerin Hz. Peygamber'den günümüze kadar salim şekilde ulaşması önem arz etmektedir. Zira kırâatler rivayettir ve bir rivayetin makbuliyeti, ilgili rivayetin sıhhat şartlarından geçmektedir (Bennâ: 2006, 7).

İlk dönemlerde kırâatlerin kabulünde gerekli şart sadece rivayetti. Hicrî beşinci asırdan itibaren Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) ile birlikte kırâatlere ilk defa sıhhat şartları konulmaya başlanmıştır (Mekkî: ts., 51). Hatta kendisi sırf bunun için el-İbâne an Meâni'l-Kırâât adlı eseri kaleme almıştır (Güneş, 1992, 24). Sonraki dönemlerde kırâat âlimleri, kendilerine ulaşan Kur'ân okuma şekillerini titizlikle incelemiş, tercih ve tasnif noktasında Mekkî'nin sahihlik kriterlerine, ilgili başlıklar altında bahsedilecek olan bazı detayları ve şartları eklemiştir. Buna binaen kırâatlerin makbuliyetinde rivayet, dil, Hatt-ı Mushâf gibi konuları merkeze alarak, dönemin ve coğrafyanın şartlarına göre ihtiyaç doğrultusunda bir takım kabul şartları ortaya koymuşlardır. İlgili kabul şartları birbirine mukayese edildiğinde kimi ön plana çıkmış, kimisi ise ana kriteri destekleyici mahiyette rol oynamıştır. Bu şartların mukayesesini yapmak, kırâat ilminin ortaya çıkışı ve geçirdiği gelişim sürecini daha iyi anlamaya olanak sağlayacaktır.

1. SAHİH KIRÂATLER VE SİHHAT ŞARTLARI

1.1. Sahih Kavramı

Sözlükte sahih kavramı, “sağlam, sağlıklı, kusursuz, şüphelerden ârî, ve hastalıklı olmayan” anlamlarına gelmektedir. İştikâk olarak muzaaf fiil olan “s-h-h” (صَحَّ) kökünden türetilmiştir (İbn Manzûr: 2014, II, 507). Gerek İslâm öncesi gerek İslâm sonrası dönemde sahih kelimesinin Arapça'da sıkça kullanıldığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse paranın değerlisini veya gerçeğini kastetmek için “dirhemün sahîhun” (دِرْهَمٌ صَحِيحٌ), hastalıktan kurtuldu, sıkıntıdan arındı manasında “sahha fulânun min illetin” (صَحَّ فُلَانٌ مِنْ عِلَّةٍ), dürüst ve iyi adam manasında “raculun sahîhun” (رَجُلٌ صَحِيحٌ) ifadeleri kullanılmıştır (İbn Manzûr: 2014, II, 507-508; Özafşar: 2006, 107). Tüm bu kullanımların

ortak özelliği olarak sahih kelimesinin, “sıkıntıdan, herhangi bir illetten ve yalandan uzak, gerçekçi ve doğru” manalarını barındırması göze çarpmaktadır.

Hadis ilmi ile bütünleşmiş ve ilk dönemlerden itibaren literatüre yerleşmiş olan sahih kavramı, hadis usûlü açısından “adalet ve zabt sahibi kimselerin, yine kendileri gibi sika râvilerden muttasıl bir senetle aktardıkları, kendisinde şâz ve illet bulunmayan haber” olarak tanımlanmıştır (İbnü’s-Salâh: 2002, 11-12; Nevevî: 1985, 25).

Kırâat ilmi ıstılahında ise “sahih kırâat” kavramı hakkında birçok tanım yapılmıştır. Mekkî, sahih kırâati tanımlarken “Günümüzde okunmaya devam eden, Hz. Peygamber’den itibaren sika râvilerden nakledilen, Kur’ân’ın indirildiği Arap diline bir vecihle de olsa uyan ve Mushaf’a muvafık okuyuşlardır.” ifadelerini kullanmıştır (Mekkî: ts., 51). Ebû Şâme (ö. 665/1267) ise sahih kırâati “Hz. Peygamber’den âhâd yolla da olsa sahih nakille gelen, tevâtür şartı olmayan, Hatt-ı Mushaf’a muvafık, fasih Arapça’ya uyan muteber okuyuşlar” olarak tanımlamıştır (Ebu Şâme: 1975, 171-172). Kastallânî (ö. 923/1517) de sahih kırâat için aynı şartları vurgulamıştır (Kastallânî: 2013, I, 121). Tanımların ortak noktası olarak İbnü’l-Cezerî’nin kabul gören şu tarifini verebiliriz. “Sahih kırâat, bir yönü ile de olsa Arap dili kurallarına uyan, Hatt-ı Mushaf’a ihtimâlen de olsa muvafık olup, senedi sağlam şekilde Hz. Peygamber’e ulaşan okuyuşlardır. İster bilinen yedi veya on kırâatten olsun, isterse bunların dışında kabul görmüş imamlardan gelsin, bu okuyuşların reddi caiz olmayıp inkâr edilmesi haramdır.” (Cezerî: 2010, I, 9).

Görüldüğü üzere kırâat ilminde sahih kavramı, senedindeki sağlamlık ve Hz. Peygamber’e sâlim şekilde ulaşması cihetiyle diğer ilimlerin yanı sıra özellikle de hadis ilmindeki kullanımı ile kısmen bağdaşmaktadır. Fakat kırâat ilmindeki kullanımı, kırâatlerin zorunlu kıldığı diğer ek şartları da içine alması yönüyle hadis ilmindekinden farklılık arz etmektedir. Kırâat ilmine özel bu şartlara “sahih kırâat şartları” diyebiliriz.

1.2. Sahih Kırâat Şartları

Kırâat ilmi diğer rivayet ilimlerinde olduğu gibi Kur’ân okuyuşlarının günümüze kadar sahih şekilde ulaşmasını amaçlayan bir ilimdir (Bennâ: 2006, 6). İlgili okuyuşlar, sıhhat açısından belli kriterleri taşıyıp taşıyamaması durumuna göre tasnife tabi tutulmuştur. Kimi âlim makbul/merdûd olarak kırâatleri ikiye ayırmış, kimisi ise bu sınıflandırmayı daha da detaylandırmıştır.

Ebû Şâme, kırâatleri sıhhat açısından sahih ve şâz olarak iki başlık altında değerlendirmiş, sahih kırâatten kastını ise meşhur yedi kırâat olarak ifade etmiştir. Sahih kırâat şartlarında eksiklik olanları ise şâz kategorisinde incelemiştir (Ebû Şâme: 1975, 173). İbnü'l-Cezerî'nin de son görüşü bu yöndedir. Ebû Şâme'den farklı olarak üç kırâat ziyadesiyle birlikte on kırâati sahih kırâatler adı altında değerlendirmiştir (Cezerî: 2010, I, 39). Mekkî ise kırâatleri sınıflandırırken sahih ve şâz kavramına âhad kavramını da eklemiş ve böylece Mushaf hattına uygun olmayan kırâati, diğer şartları taşısa da âhad başlığı altında incelemiştir (Mekkî: ts., 258). Bu hususta farklı bir yol izleyen Kastallânî, mütevâtirliği noktasında ittifak edilen kırâatler (yedi kırâat); tevâtüründe ihtilaf olan kırâatler (yedi kırâatin dışında kalan üç kırâat); mütevâtir olmadığı konusunda ittifak edilen rivayetler (on kırâatin dışında kalan dört şâz okuyuş) olarak kırâatleri üç ana başlık altında sınıflandırmıştır (Kastallânî, 2013, I, 355). Suyûtî kırâatleri sıhhat açısından sahih (makbul) ve şâz (gayr-ı makbul) olmak üzere iki ana başlık altında incelemektedir. Bunların yanında meşhur, âhad, mevzu ve müdrec kırâatlerin de tanımını yapıp örneklendirerek ilgili başlıkları ele almıştır (Suyûtî: ts., I, 258-281). Bu tasnif benzer ulûmu'l-Kur'ân kitaplarının kırâat bölümlerine de bu şekilde geçmektedir (Itr: 2014, 148-149; Demirci: 2021, 119-122).

İbnü'l-Cezerî sahih kırâat şartlarını üç ile sınırlamıştır. Diğer kırâat kitaplarında da temel alınan görüş çoğunlukla bu yöndedir (Mekkî: ts., 51; Bennâ: 2006, 8; Kastallânî, 2013, I, 121). Bu şartları şöyle sıralamak mümkündür: Arap dili ve Resmü'l-Mushaf'a muvâfakat, Hz. Peygamber'e sahih muttasıl bir senetle ulaşması (Cezerî: 2010, I, 9). Bu kısımda ilgili şartların öneminden bahsedilip İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* adlı eserinde gözettiği sıralamasına uyularak ayrı başlıklar altında inceleme yapılacaktır. Ayrıca çalışmanın konusu olan ilgili şartların arasındaki öncelik sıralamasına dikkat çekilecektir.

1.2.1. Arap Diline Uygunluk

Kur'ân-ı Kerîm, belâgat, fesâhat ve edebiyatın zirvede olduğu bir dönem ve coğrafyada indirilmiştir. Dönemin ediplerinin bile hayret ve hayranlıkla takip ettiği, bir benzerini getirme hususunda aciz kaldıkları bu kutsal metin, Hz. Peygamber zamanında yazılmış, ezberlenmiş ve tatbik edilmiştir. (İzmirli: 1956, 9-10) Bu gelenek Hz. Peygamber'in vefatından sonra da benzer şekilde devam etmiştir. Cem ve istinsâh faaliyetleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Ashâbın Kur'ân'ın cem'i ve istinsâhı için gösterdiği

çabanın yanında Hz. Peygamber'in ağzından çıktığı şekilde Kur'ân'ı yazıya geçirme ve sonraki nesillere aktarma gayretini gerek bu faaliyetler için komisyon kurmalarında gerekse iki şahit mevzusunda görebilmektedir.

İlk dönemde Arap diline uygunluk şartı diğer şartlara göre ön plana çıkmamıştır. Bunun dönemsel noktada birçok sebebi olabilir. İlk dönemlerde yedi harf ruhsatı bağlamında okuyuşlarda verilen imtiyaz ve Hz. Peygamber'in yedi harf ile alakalı hadislerine istinaden farklı okuyuşlar mevcuttu. Bu okuyuşların kimisi şahsî Mushaf'larda, kimisi de ezberleyerek muhafaza ediliyordu. Hz. Osman dönemindeki istinsah faaliyetiyle birlikte her ne kadar bu ihtilaflar standartlaştırılmaya çalışılsa da sair okuyuşların önüne tam manasıyla geçilememişti (Maşalı: 2016, 31). Dönemin dil ve belâgat yönünden zirvede olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, standartlaştırma noktasında Arap diline uygunluğun pek işlevinin olmayacağı aşikârdır. Zira dönem itibariyle İslâm'ın Arap dışı unsura fazla yayılmamış olması ve bölgenin Arapça'ya hâkimiyeti, bu şarttan ziyade şehirlere gönderilen Mushaf'a uyma şartını öne çıkarmıştır (Bennâ: 1975, I, 171). Çünkü o dönemde amaç, kırâatleri belli bir standarda oturtup ortak kabulü elde etmektir.

İslâm'ın yayılarak Arap olmayanların da İslâm'a girmeye başlaması, kârîlerin ve kırâat ilminin yayılıp çoğalması, bunun sonucunda da ortaya çıkan ihtilaflar sebebiyle okuyuşlardaki lahnlara (hatalar) artmaya başlamıştır. (Cezerî: 2010, I, 9) . Kur'ân'ın cemi sırasında iki şahit ile âyetler kabul edilirken, istinsâh döneminde ise komisyon çalışması sonucu bir standart oluşturulmuştur. (İzmirli: 1956, 12-13) Sonraki dönemde ashâbın farklı şehirlere gitmesi ve gittikleri yerlerde kendi kırâatlerini okutması nedeniyle belli okuyuşlar ilgili bölgelerde yaygınlaşmış ve şöhret kazanmıştır. (Mekkî: ts., 48-49) Aynı zamanda insanlar, istinsah öncesi okuyuşlarından da vazgeçmemişler, kendi şahsî mushaf'ları doğrultusunda veya ezber yoluyla tâlim ettikleri okuyuşları kırâat etmeye devam etmişlerdir. (Maşalı: 2016, 31) Bu da farklı bölgelerde muhtelif okuyuşlara sebebiyet verdiği için dolayısıyla artık senet sorgulanmaya, kırâati getiren kişinin ve rivayet ettiği râvîlerin adalet ve zabtı araştırılmaya başlanmıştır.

Bilindiği üzere Kur'ân Arap dili ile indirilmiştir (Ra'd, 13/37). Arapça olarak indirildiği kendi içinde yazan bir kitabın ilgili dile uygun olmaması uygun olmayacaktır. Özellikle dönemin edip ve şairlerinin kendisine hayranlığı göz önüne alındığında, onun kırâatlerinin kusursuz bir Arapça'ya sahip olması kaçınılmazdır. Mekkî, bu uygunluk

şartı ile alakalı, Arapça yönünden kuvvetli bir vecihe dayanması veya kırâatin Kur'ân-ı Kerîm'in inzal olduğu yaygın Arapça'ya muvafık olması gerektiğini savunmuştur. Hatta sahih kırâatin, Arap dilinin en beliğ ve en fasih olanına uyması gerektiğini ileri sürmüştür (Mekkî: ts., 248).

İbnü'l-Cezerî ise bu şartı biraz daha hafifleterek kırâatlerin "Bir vecihle dahi olsa Arap diline uygun olması gerekmektedir." şeklinde yorumlamıştır(Cezerî: 2012, 93). Çünkü tek vecih üzerine bir standart Kur'ân'da söz konusu değildir. Ona göre gerek fasih gerekse ihtilafli olsun Arap dil kaidelerinin birine uyması yeterli olacaktır (Cezerî: 2010, I, 9). Bunun yanında diğer sahihlik şartlarını taşıyan kırâatlerin, yaygın dil kuralına uyması veya ihtilafli bir dil kuralına tabi olması arasında sahihlik açısından bir fark yoktur. Her biri sahih okuyuş olarak kabul edilmektedir (Zürkânî: ts., I, 422).

Kırâat âlimlerinin kırâatlerin bir kısmının "kuvvetli", bir kısmının ise "en azından tâli bir dil vechine uyması gerekir" şeklinde ikiye ayrılmaları muhtemelen bu görüşleri söyleyenlerin baskın ilmî yönleriyle alakalıdır. Zira eserlerine baktığımızda kırâatleri sınıflandırırken alışılmışın dışında "Arap diline uygunluk bakımından kırâatlerin sağlamlığı" açısından tasnife gitmesi, Mekkî'nin dilci yönünün ağır bastığını ortaya koymaktadır (Mekkî: ts., 89). Ayrıca eserinde bazı kırâatleri eleştirirken bunu dil kuralları vasıtasıyla yapması bu görüşü kanıtlar niteliktedir. Cezerî'nin ise eserlerinde kurrâyı, her fırsatta hoca ve rivayet zinciriyle sağlamlaştırma çabası (Cezerî: 2012, 127-256), dil kurallarına uyum noktasında daha mütesahil olmanın yanında rivayet merkezli çalıştığını göstermektedir.

İbnü'l-Cezerî *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn* adlı eserinde, mütevâtir ve sahih kırâati tanımlarken "Arap diline uygunluk" şartında "mutlak" ifadesini kullanmasını, "bir vecihle dahi olsa herhangi irab çeşidinden birine uygunluk göstermek" olarak açıklamıştır (Cezerî: 2012, 91). Buna Nisa Sûresi'nin ilk âyetinden "ve'l-erhâme" (وَالْأَرْحَامِ) ifadesini örnek vermiştir. Kırâat imamlarının çoğu ilgili kelimeyi lafzatullâha (اللَّهِ) atfederek nasb ile okurken Hamza b. Habîb (ö. 156/773), hû (هـ) zamirine atfederek harf-i cerden dolayı mecrûr okumuştur (İbn Mücâhid: 1972, 226; Dâni: 2007, III, 1003; Cezerî: 2010, II, 247). Arap dili genel gramer kurallarına göre harf-i cerli bir zamire zâhir isim atfedildiğinde ilgili harf-i cerin tekrarı gereklidir. Fakat bu kurala karşın, Hamza'nın okuyuşunda atıf yapılmasına rağmen harf-i cerin tekrarı yapılmamıştır. Bu ise Arap dilinin iki ana

ekolünden biri olan Basralılara göre hatadır. Onlar, bu okuyuşta vâv (و) harfinin atıf değil, kasek olduğunu kabul etmişlerdir (Enbârî: 2003, II, 381-382). Fakat Kûfe ekolüne göre bu şekilde atıf yapmakta bir sakınca yoktur (Enbârî: 2003, 2/382). Az da olsa Arap şiirlerinde ve kurallarında harf-i cerin tekrarı olmaksızın atıf yapıldığı mevcut olduğundan, bu okuyuş “bir yönü ile de olsa Arap dili gramerine uygunluk” şartına mutabakat göstermiştir. (İlgili şiirler ve açıklamaları için bk. Sâlebî: 2015, X, 10-13; Zeccâc: 1988, II, 6-7; Ebû Hayyân: 1999, II, 387-388; Râzî: 1999, IX, 479; Zemahşerî: 1986, I, 462; Erdim: 2018, 45-57).

Dilci yönü ağır basan müfessirlerden bir kısmı, bahsi geçen okuyuşları “lahn” olarak açıklamış ve imamları eleştirmişlerdir. Mesela örnek verilen Nisâ Sûresi’nin ilk âyetinde kırâat noktasında tek kalan Hamza, dil yönünden birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869) onun hakkında “Ehl-i Kûfe onun hakkında büyüklenip hata etmişlerdir. Şüphesiz o Arapça alanında yetersizdir. Onun imam olması bile şaşılacak şeydir.” ifadelerini kullanmıştır (Halebî: 1995, 44). Meşhur dil âlimi Zeccâc (ö. 311/923) da tefsirinde ilgili âyetin olduğu bölümde benzer ifadeler kullanarak Hamza’nın dilci yönünü eleştirmiştir (Zeccâc: 1988, III, 159). Kimileri de farklı takdirler yaparak okuyuşu sağlam zemine oturtma gayretine girişmişlerdir (Enbârî: 2003, II, 382). Bu ve benzeri örnekler Kur’ân’da mevcuttur. İbnü’l-Cezerî ve onun görüşünü benimseyenleri esas alındığında bir vecihle dahi olsa sahih kırâatlerin hepsi Arap dili gramerine uyum sağlamaktadır. Bu sebepten dolayı İbnü’l-Cezerî’nin görüşünün daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

1.2.2. Resmü’l-Mushaf’a Uygunluk

Kur’ân-ı Kerîm’in henüz nüzûl süreci devam ederken yazıya geçirilmesi, onun korunmuşluğu hususunda önde gelen etkenlerden sayılmaktadır (Öztürk: 2005, 43-46). Hz. Peygamber ve öncesi Arap toplumunda yazı kültürü henüz gelişmemişti. Ezber merkezli aktarım o dönemde ön plandaydı. Hatta araştırmalar, cahiliyye dönemine ait yazılı bir kaynağın olmamasının yanı sıra, o döneme ait bir kitaba da ulaşamadığını iddia etmektedir (Hamîdullah: 2016, 59; Elik: 2021, 179). Böyle bir ortamda Hz. Peygamber dönemi başta olmak üzere sahâbe ve tabiîn dönemlerinde Kur’ân’ın yazıya geçirilme çalışmalarındaki amacın, onu gerektiği şekilde muhafaza edilip sonraki nesillere aktarmak olduğu söylenebilir.

Hız. Ebû Bekir'in halifelik döneminde gerçekleşen savaşlarda azımsanmayacak kadar çok hafız sahâbinin şehit edilmesi ashâbı, Kur'an'ı koruma noktasında tedirginliğe sevk etmişti (Ebû Şâme: 1975, I, 61-63). Bu durum Kur'an'ın yazıya geçirilmesi hususunu gündeme getirmiştir. Hız. Ebû Bekir, başta bu fikre karşı çıksa da bilâhare ashaba hak vermiş ve cem faaliyetine girişmiştir (Cezerî: 2010, I, 7).

Hız. Osman döneminde ise özellikle fetihler sebebiyle İslâm'a girenlerin sayısının artması Kur'an'ın kırâati hususundaki ihtilafları artırmış (Bennâ, 2006, 8; Kastallânî: 2013, I, 121), hatta Müslümanlar arasında kırâat noktasında üstünlük yarışı başlamıştır. Bu ihtilaflar arttıkça durum artık birbirlerinin kırâatini inkar etmeye, hatta tekfir derecesine kadar ilerlemiştir (Mekkî: ts., 64; Rafî: 2005, 28). Ayrıca sahâbenin şahsî Mushaflarına özel notlar alması, aldıkları bu notların sonraki dönemlerde Kur'an'dan sanılma ihtimalini doğuracağından bu tehlike göz ardı edilememiştir. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı Hız. Osman, Hız. Ebû Bekir zamanında cem edilen nüshayı Hız. Hafsa'dan istemiş ve bir komisyon kurup istinsâh olarak isimlendirdiğimiz Kur'an nüshalarını çoğaltma faaliyetine girişmiştir (Zürkânî: 2010, I, 260). Çoğaltılan nüshalara "Mushaf" ismi verilmiş ve ilgili nüshaları okutmak üzere başlarında birer hoca ile bu Mushaflar muhtelif şehirlere gönderilmiştir. Gönderilen bu şehirlerin hangileri olduğu ve kaç şehre gönderildiği hususunda ihtilaf vardır. Dâni (ö. 444/1053), eserinde dört nüshadan bahsetmekte ve bunların üçünün Kûfe, Basra ve Şam'a gönderildiğini, birisinin de Hız. Osman'ın yanında kaldığını ifade etmektedir (Dâni: ts., 19). Suyûtî ise *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*'da şehirlere gönderilen nüshaların beş tane olduğunu kaleme almıştır (Suyûtî: 1974, I, 211). Cezerî de gönderilen illeri Basra, Kufe, Şam, Medine, Mekke, Yemen, Bahreyn olarak saymış, İmam Mushaf adı verilen nüshanın ise Hız. Osman'a bırakıldığını ifade etmiştir (Cezerî: 2010, I, 7). Ahmed b. Muhammed el-Bennâ da *İthâfu Fudalâi'l-Beşer Fi'l-Kırâati'l-Erbeate Aşer* adlı eserinde Cezerî ile aynı görüşü paylaşmıştır (Bennâ: 2006, 7). Hız. Osman askerlerine, birlik sağlanması amacıyla illere gönderdiği bu Mushaflara uymayan nüshaları yakarak imha etmelerini emretmiştir (Mekkî: ts., 65; Kattân: 2000, 130-131; İlgili rivayet için bk. Buhârî, Fedâilü'l-Kur'an, 3).

Cem ve istinsâh faaliyetlerinin ortak amacı olarak, Müslümanlar arasında standart oluşturabilecek bir nüsha yazma isteği zikredilebilir. Buna da Hız. Osman'ın diğer Kur'an nüshalarını imha etme çabası delil olarak gösterilebilir. İstinsâh faaliyetinde, cem

faaliyetinden farklı olarak muhtelif sahih okuyuşları Arap yazısının da kendine has özelliği sayesinde ilgili nüshaların barındırması amaçlanmıştır.

İstinsâh faaliyetini sonraki dönemlerde kırâat âlimleri önemsemiş, Hz. Osman'ın ve ashâbın bu hassasiyetini haklı bulmuş ve sahih kırâat şartlarına “Resmü'l-Mushaf'a uygunluk” ibaresini eklemiştir. Bu şart mutlak bırakılmamış, şehirlere gönderilen Mushafların birine “takdîren” de olsa uyması gerektiğini vurgulamışlardır. İbnü'l-Cezerî de buna dikkat çeken âlimlerdendir. Çoğaltılan muhtelif Mushaflar, gerek o zamanki Arap yazısının noktasız ve harekesiz karakteri gerekse ilgili nüsha ile gönderilen hocanın okuyuşunun etkisiyle kırâat farklılıklarına müsaitlik sağlamıştır. İbnü'l-Cezerî buna örnek olarak *تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ* (et-Tevbe, 9/100) âyetini göstermektedir (Cezerî: 2006, 91). Bu âyette kırâat imamlarından sadece İbn Kesîr (ö. 120/738) “te” harfini kesre ile *تَجْرِي* *مِنْ تَحْتِهَا* şeklinde okumuştur (İbn Mücâhid: 1972, 317; Dâni: 2007, III, 1157; Nisâbü'rî: 1981, 228; Cezerî: 2010, II, 280). Bu okuyuşun Mekke Mushafı'na ait olduğunu belirten Cezerî (Cezerî, 2012, 91), muhtemelen gönderilen Mushaflarda kasıtlı olarak Hz. Peygamber'in müsaade ettiği çerçevede ihtilafların olduğuna dikkat çekmiştir.

en-Neşr'de Hatt-ı Mushaf'a uygunluk meselesi “tahkîken” ve “takdîren” olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir (Cezerî: 2010, I, 14). *İthâf*'ta da benzer şekilde ele alınmıştır (Bennâ: 2006, 15). Kırâatin tahkîken uygun olmasına Fâtihâ Sûresi'nde geçen *مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ* âyeti misal gösterilmiştir. Zira ilgili âyette geçen *مَلِكِ* kelimesindeki “lâm” harfini kırâat imamlarından bir kısmı medli (*مَلِكِ*), bir kısmı ise medsiz (*مَلِكِ*) okumuştur (İbn Mücâhid: 1972, 104; Nisâbü'rî: 1981, 86; Cezerî: 2010, I, 47; Bennâ: 2006, 15). Gerek medli gerekse medsiz olsun yazımda bir farklılık görülmemektedir. Burada harekesiz yazı göz önünde bulundurulduğunda tam uyum söz konusudur. Bu sebeple ilgili uyum “tahkîken” olarak ifade edilmiştir.

Hatt-ı Mushaf'a uygunluğun takdîren kısmına ise Kur'ân'da iki yerde geçen *النَّشْأَةِ* (Ankebût, 29/20; Vâkiâ, 56/62) kelimesi örnek verilmiştir. Kırâat imamlarından İbn Kesîr ve Ebû Amr (ö. 154/771) ilgili kelimedeki geçen “şîn” (*ش*) harfini medli okumuş ve Mushaflarında bunu *النَّشْأَةِ* şeklinde imlâ etmişlerdir (İbn Mücâhid: 1972, 498; Nisâbü'rî: 1981, 343). İbnü'l-Cezerî görünüşte hemzenin, eliften sonra gelmesi veya elifin üzerinde olması gibi küçük bir farkın bu uyuma zarar vermeyeceğini ifade ederek bu durumu tahkîken değil de “takdîren” başlığı altında değerlendirmiştir (Cezerî: 2010, I, 11). Gerek

tahkîken gerekse takdîren olsun Hatt-ı Mushaf'a uygunluk sağlanmış, kırâatlerde istenilen standart yakalanmıştır.

Hatt-ı Osmânî ile alakalı tartışmalı konulardan biri, çoğaltılıp şehirlere gönderilen Mushafların, kırâatlerin ana kaynağı olan yedi harfîn hepsine şâmil olup olmadığı ile alakalıdır. Bu konuda âlimler farklı görüşler ileri sürse de genel tercih edilen görüş şâmil olduğu yönündedir. Zira Hz. Ebû Bekir zamanında toplanan ve Hz. Osman zamanında çoğaltılan bu Mushaflara ashâbın çoğunun tabi olması, ayrıca bunlara muhalif şahsî Mushafların büyük kısmının imha edilmesi sahâbe döneminde olmuştur (Ebû Şâme: 1975, I, 50-51). Bu da aslında tüm bu konularda sahâbe uygulamasının olduğunu göstermektedir. Belki azınlıkta olan sahâbilerin kendi özel mushafını imha ettirmemesi veya bu işleme rıza göstermemesi vuku bulduğundan dolayı istinsâh faaliyeti üzerinde sahâbe icması vardır –bunu diyenler de çoktur- (Mekkî: ts. 51; Râfiî: 2005, 31; Kattân: 2000, 130-131) diyemesek bile sahâbe uygulaması da en az icması kadar ön plandadır (Ünver: 2021, 1362-1363). Zira Hanefî usûlünde sahâbenin rivayetinin amelîne ters düşmesi durumunda rivayetin arka planda bırakılması ve amelinin öncelenmesi buna verilen önemi gözler önüne sermektedir (Debûsî: 2001, 203). Sahâbenin cem ve istinsah faaliyetini kabul edip ilgili Mushaflara göre okuyup okutması bu konuda sahâbe uygulaması olduğunun delillerindedir. Konuya örnek olarak Sıffin Savaşı'nda (36/656) beş yüz kadar Kur'ân nüshasının havaya kaldırılması gösterilebilir. Bu kadar kısa zamanda ashâbın Kur'ân'ı çoğaltması, istinsâh edilen Mushaf'ın sahâbe tarafından hızlı bir şekilde kabulü ile açıklanabilir (Demirci: 2021, 92). Önde gelen sahâbilerin bu uygulamaları yapması ve desteklemesi, Kur'ân'ın aktarımı hususundaki hassasiyetlerini kanıtlamaktadır. Ashâbın Hz. Peygamber'den aktarılan yedi harf ruhsatı dahilindeki bir okuyuşu Kur'ân'ı korumak için yazıya geçirdikleri Mushaflardan birine kaydetmemeleri muhal olacaktır. Bu da aslında okuyuşların yazılan Mushaflara gerek metin gerekse not olarak geçirildiğini bize göstermektedir.

Ashaptan bir kısmının özel Mushaflarında Hatt-ı Mushaf'a uymayan vecihlerin olması konusuna gelindiğinde, bunun birçok sebebi olabilir. Ashabın Hz. Peygamber'den duydukları Kur'ân dışı kelimeleri veya kendileri için yazdıkları özel ifadeleri not alması ve sonrasında bunların Kur'ân'dan sayılması bu sebeplerin başında gelmektedir. Her ne kadar İbn Mesûd bunu uygun görmese ve onları uyarsa da bu uygulamanın önüne geçilememiştir (Sâlih: 2000, 95). Tüm bunlara rağmen Hz. Osman'ın istinsâh ettirdiği

Mushaflara ashabin karşı çıkması, özellikle İbn Mesûd'un başta karşı çıkıp sonradan bu görüşünden dönmesi (Salih: 2000, 82-83) bir standardın oluşturulduğunu ve ashabin ortak noktada buluştuğunu göstermektedir. Bu da Mushaf hattı hakkında sahâbe amelinin yanı sıra sonraki yıllarda sahâbe icmasının da olduğunu kanıtlamaktadır (Râfî: 2005, 31; İşeri: 2022, 283).

Resmu'l-Mushaf sadece sahâbe döneminde değil sonraki dönemlerde de ön plana çıkmıştır. Bu konuyla alakalı gerek kırâat imamaları gerekse sair âlimler, Kur'an yazılırken Hatt-ı Mushaf'a uymanın gerekliliğini hatta farz olduğunu ve ona uymamanın haram olduğunu dile getirmişlerdir (Yüksel: 2012, 104-105). İbn Haldûn (ö. 808/1406) ve Bakillânî (ö. 403/1013) gibi âlimler buna ihtilaf etse de görüşleri kabul görmemiş ve ashâbın yolundan gitmenin uygun olacağı kanaatine varılmıştır. (Zurkânî, 2010, 380-381) Tam da bu noktada ihtilafları gidermek, Müslümanlar arasında ortak bir payda sağlamak amacıyla gerçekleştirilen istinsah faaliyetleri maksadına ulaşmış, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği, bizzat yazdığı, okuduğu ve okuttuğu Kur'an-ı Kerim günümüze kadar şüphesiz mahall mahall vermeyecek şekilde ulaşmıştır.

1.2.3. Hz. Peygamber'e Sahih Muttasıl Bir Senetle Ulaşması

Sahih senet tabiri başta hadis usûlcüleri olmak üzere temelinde rivayet olan tüm ilimlerde temel konu edilmiştir. Hadis usûlcüleri sahih hadisin tanımını "Adalet ve zabt sahibi ravilerin kendileri gibi ravilerden muttasıl senetle aktardıkları, kendisinde illet ve şâz olmayan hadistir." şeklinde yapmışlardır (İbnü's-Salâh: 1986, 12-13). Kırâat ilminde de isnâd, ilgili kırâatlerin sıhhati hususunda temel kıstas olmuştur. Kırâatlerdeki isnâd olgusunun hadis ilmindeki farkı, kırâatlerde mânen rivayete yer verilmemesidir. Hadis ilminde ise mânen rivayet vardır. Çünkü sünnet Cebrâil tarafından Hz. Peygamber'e mana ile bildirilmiştir. Kırâatler ise Hz. Peygamber'e lafzen edâ edilmiştir. Bundan dolayı hadisin mânen rivayeti caizken kırâatlerin mânen rivayeti caiz değildir. (Suyûtî: 1974, 1/159) Kırâat ilminin ana kaynaklarında da isnâdın sıkça vurgulandığı göze çarpmaktadır (Ebû Şâme: 1975, 171; Mekkî: ts., 51; Cezerî: 2010, I, 9).

Kırâatlerde temel amaç, okunan Kur'an'ın bizzat Hz. Peygamber'in ağzından çıktığı şekliyle ve tüm rivayetleriyle günümüze ulaşmasıdır. Kırâat ilminde senedin önemini günümüzde dahi devam eden icazetname usûllerinden anlayabiliriz. Kırâat ilmi icazet geleneğinde, talebe icazetname aldığı anda onun icazetine ilgili kırâatleri aldığı hocası,

hocasının hocası ve İbnü'l-Cezerî'ye kadar silsile şeklinde yazılmaktadır. Hatta kimi icazetlerde intihada Hz. Peygamber ve Yüce Allah'a kadar inkıtâ olmayacak şekilde rivayet silsilesi kayda geçirilmektedir (Sarı: 2000, XXI, 401; Ağırbaş: 2022, 361-363; Örnek için bk. Arslan: 2003, 313). Bu gelenek Kur'ân'ın ve kırâatlerin sıhhati noktasında en ufak bir şüphe dahi olmadığını ve kırâatlerin temelinde isnâdın olduğunu tekid etmektedir.

Kırâatleri kabulde her ne kadar senedin sahihliği yeterli görülse de kimi kırâat âlimine göre bu kifâyet etmemiş ve tevâtüren ulaşması da bu maddeye eklenmiştir. Kırâatlerde mütevâtirlik tartışması kırâatlerin isnâdı ile alakalı olduğundan dolayı bu konuya kısaca değinmek uygun olacaktır.

1.2.3.1. Tevâtür Kavramı ve Kırâatlerin Mütevâtirliği Meselesi

Mütevâtir, sözlükte “ tek, yalnız, fert, peş peşe kesintisiz, inkıta olmayan” anlamlarına gelen v-t-r (وتر) kökünden türemiş ism-i fail kalıbındadır (İsfehânî: 1991, 853). İstilah manası ise “Bütün tabakalarında yalan üzere birleşmeleri aklen ve âdeten mümkün olmayan kişilerin naklettiği, muttasıl senet ile Hz. Peygamber'e kadar ulaşan kırâat” olarak kaydedilmektedir (Cezerî: 2006, 92; Kastallânî: 2013, I, 124)

Tevâtür, lafzî ve mânevi olarak ikiye ayrılmaktadır. Konumuzla alakalı kısmı lafzî mütevâtirdir. (Koçyiğit: 1967, 88; Apaydın; 2006, XXXII, 209). Zirâ Kur'ân, lafzen nakledilmiş ve korunmuştur. Her bir harfi hatta harekesi değerlidir ve ihmali söz konusu değildir. Bundan dolayı kırâatlerde iddia edilen ve kimi âlime göre şart koşulan tevâtür “lafzî” mütevâtirdir (Suyûti: 1974, I, 159).

Lafzî mütevâtir “Lafızlarının, haberi veren ilk kaynağın ağzından çıktığı şekliyle geldiği hususunda şüphe bırakmayacak şekilde ulaştırılan haber” şeklinde tanımlanmıştır (Mervezî: 1999, I, 330). Bu zaviyeden bakıldığında Kur'ân'ın nesilden nesle aktarılması hususunda amaçlanan kriter mütevâtirliktir. Bunun yanında vakıâya bakıldığında kırâat âlimlerinden bir kısmı sahih kırâat şartlarına tevâtürü eklememiştir. Bunu muhtelif kırâatlerin çeşitliliğine bağlayarak “Eğer muhtelif kırâatlere mütevâtir dersek bugün sahih olarak nitelendirdiğimiz birçok kırâatin sıhhati tartışmaya açık hale gelecektir.” ifadelerini kullanmışlardır (Cezerî, 2010, I, 13).

Mütekaddim dönemde kırâatlerin tevâtürlüğü söz konusu olmamıştır. Zira o dönemlerde kırâat ekolleri yeni oluşmakta ve kırâat ilmi yavaş yavaş şekillenmekteydi. İbnü'l-Cezerî ile birlikte belli standarda oturtulan kırâat ilminde artık tali konular tartışılmaya başlanmış, bunlara kırâatlerin tevâtürlüğü de eklenmiştir (Maşalı: 2016, 103).

Kırâat tarihine bakıldığında bu ilim özelinde tevatürlük, âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Bu konuda İbnü'l-Cezerî ön plana çıkmaktadır. Gençlik çağında yazdığı *Müncid*'de kırâatlerin hepsi hususunda tevatürlüğü şart koşup (Cezerî, 2012, 92-93), sonraları yazdığı *en-Neşr*'de bu fikrinden vazgeçmesi (Cezerî, 2010, I, 13), konu açısından kayda değer deliller sunmaktadır. Zira iki görüşü cem etmesinin yanı sıra delillerini de ilgili eserlerinde kayda geçirmiştir.

İbnü'l-Cezerî, sahih kırâatlerde tevatür şartını genelde Kur'ân'ın kesin şekilde günümüze ulaşması gerektiğiyle bağdaştırmış, delillendirmelerini de buna göre yapmıştır. Zira ona göre kırâatler meşhur ya da âhad yolla geldiğinde makbul sayılamayacaktır. Ancak burada önemli olan nokta, haberin gerek âhad gerekse meşhur yolla gelsin sıhhat şartlarını barındırması durumunda bilgi değeri taşımasıdır (Konu ile alakalı bk. Buğda, 2022, 348-373; Demir, 2011, 89-92.). Usülcüler açısından konuya baktığımızda yeterli sayıya ve delile ulaştığından dolayı kırâatlerin sıhhatinin meşhur dereceye ulaşması kaçınılmaz olacaktır. Ayrıca Hanefî usülcülerine göre meşhur haberin mütevâtir haberden farkı ravi sayısı ile alakalıdır. Ya yeterli ravi sayısına ulaşamamıştır ya da ilk tabakada yeterli sayıya ulaşamayıp sonraki tabakalarda tevatür sayısına ulaşmıştır (Debûsî: 2001, 207; Serahsî: ts., I, 292). Bu seçenekler göz önünde bulundurulduğunda kırâatlerin tevâtüren aktarılması veya meşhur yolla ulaşması arasında sıhhat açısından kayda değer bir fark olmayacaktır.

Cezerî sonraki dönemlerde kaleme aldığı *en-Neşr* adlı eserinde savunduğu tevatürün kırâatler için şart olmadığı görüşüne aklî delil olarak şunu getirmiştir: "Tüm kırâatlerde gerçek manada mütevâtirlik olsaydı o zaman diğer sahih kırâat şartlarına yani Resm-i Mushaf ve Arap dili gramerine mutabakata gerek kalmayacaktı." (Cezerî: 2010, 13). Cezerî'nin bu yaklaşımını tevatürün taşıdığı mana ile ilişkilendirmek mümkündür. Zira hadis usülcülerine göre mütevâtir haber, kendisinde isnâdı ile alakalı hiçbir şüphenin bulunmadığı haberdir. Hatta bundan dolayı usûl kitaplarına baktığımızda çoğu müellif mütevâtir haberi kitaplarına konu etmemişler, konu edenler ise kısaca tanım yapmakla

yetinmişlerdir (İbnü's-Salah: 1986, 267). Buna ilaveten haberin sıhhati hususunda ilgili hadise tevâtür tespiti konulduysa bu rivayet hakkında ayriyeten cerh tadil gibi araştırmalara gidilmemiştir. Çünkü hadis tenkîdi ve araştırmasının asıl gayesi haberin sıhhatinin yanında ravilerin adalet ve zaptına vakıf olup makbulü makbul olmayandan ayırmaktır. Hâlbuki mütevâtir haber o kadar çok tarikten gelmiştir ki ravilerin ayrı ayrı ele alınması ne mümkündür ne de böyle bir şeye gerek duyulmuştur (Suyûtî: 1994, I, 326; Cezâirî: 1995, I, 109-110; Kırbaşoğlu: 2022, 95).

Kırâatlerin tevâtür veya meşhur yolla aktarılması Kur'ân'ın sıhhatine halel getirmeyecektir. Gerek kırâatler özelinde tevâtürü savunanlar gerekse kırâatlerin meşhur olduğunu ve tevâtür derecesine ulaşmadığını savunanların hiçbiri konuyu Kur'ân'ın sıhhatine bağlamışlardır. Onlar her iki görüşü de sıhhat noktasında Kur'ân'ı destekleyici unsurlar olarak görmüşlerdir. Kırâatleri tevâtür kabul edeceksek sıhhati zaten tartışmaya kapalıdır. Aksine tevâtürün olmadığını iddia edilirse bu durumda Cezerî'nin "Tevâtür derecesine ulaşmayan sahih kıraatlerin de taşıdığı şartlar, tevâtürün şartlarından az değildir" (Cezerî: 2010, I, 13) ifadesi yeterli delil olacaktır.

2. SAHİH KIRÂAT ŞARTLARININ MUKAYESESİ

Kırâatlerin makbûliyeti hususunda ortak zikredilen üç şart, ilgili şartları ilk defa ortaya koyan Mekkî döneminden itibaren kırâat eserlerinde yerini almış ve sıkça vurgulanmıştır (Bennâ: 2006, 8). Ayrı ayrı başlıklar altında incelenen bu kriterlerin her biri sahih kırâatler için gerekli olsa da ittisal şartı bazı sebeplerden dolayı ön plana çıkmıştır.

Kırâat ilminin rivayet merkezli bir ilim olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kırâatlerin Hz. Peygamber'e sahih/muttasıl şekilde ulaşması elzemdir. Diğer şartlar ise onu tamamlayıcı mahiyette olacaktır. Zira diğer şartların mahiyeti ve mevcudiyeti temel eserlerde tartışılmış, fakat ittisal şartı tevâtür konusu dışında tartışmaya açılmamış genel hatları ile mevcudiyetini korumuştur. Buna örnek olarak Arap dili gramerine uygunluk şartını getirebiliriz. Arap diline uygunluk şartı, zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Arap dilcilerinin bir yazı veya eser üzerinde çalışırken gramer kurallarına uygun olmayan bir yere denk geldiklerinde ilk yapacakları şey Kur'ân'a başvurmak olacaktır (Yüksel: 2012, 113-114). Bunun yanında en temel dil kitaplarında ilgili konu hususundaki deliller genelde âyetlerden getirilir (İbn Hişâm: 2022, 270-271). Burada akıllara şu soru

gelmektedir: Dil kurallarının istinbât ve işhâd yeri Kur'ân olduğu halde onun okuyuşlarını kabul noktasında nasıl dil şartı koşulur? Çünkü diğer şartlar yerine geldiyse dil zaten Kur'ân'a uyacaktır. İbn'ül-Cezerî, bu hususta kendine has yorumu ile ön plana çıkmaktadır.

Cezerî'nin sahih kırâat kriterlerinden bahsederken her ne kadar sıra bakımından Arap diline uygunluk şartını başta zikretmiş olduğu görülse de devamındaki açıklamalarda aslında bu şartı diğer şartları tamamlayıcı bir unsur olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Buna delil olarak ise Dâni'nin (ö. 444/1053) şu sözünü getirmiştir (Cezerî: 2010, I, 11): "Kurrâ imamlar, kırâatler hususunda ilgili rivayetin Arap dilinin yaygınlığına veya kaidelerine uygunluğuna bakmamış, bilakis hadisle sabit olup nakil ve rivayet yoluyla sağlam bir şekilde ulaşıp ulaşmadığına bakmışlardır. Eğer ilgili şartlarla rivayet sabitse artık lügatın yaygınlığı veya Arapça kaidelere uygunluk kriteri onu reddedemez. Çünkü bu şartlarla gelen kırâate tâbi olmak ve kabul etmek gerekir." (Dâni: 2007, I, 51).

İbnü'l-Cezerî'yi destekler nitelikte dilsel kuralların, kırâatin sıhhatini tespitinde ilk kriter olarak alınamayacağını ifade eden Suyûti (ö. 911/1505), nahivciler ve dilcilerin Kur'ân'da geçen bir lafzın veya vechin sıhhatini, meçhul bir şiir beytiyle delillendirmelerinin hayret verici bir durum olduğunu belirtmiştir. Zira ona göre bir kırâatin sıhhat bakımından sübûtu, ilgili lafzın kullanımının dilsel açıdan sıhhatine en büyük delildir (Suyûti: 2005, III, 389).

Her iki âlim de gramer kriterini ilk şart olmasından ziyade, diğer şartları kontrol noktasında destekleyici, tamamlayıcı bir unsur olarak görmüştür. Zaten metodu rivayet olan bir ilimde ilk şartın, rivayetin sıhhati yerine dil kurallarına uyumlu olmasını iddia etmek çelişkiye yol açacaktır. Ancak burada dile uyum şartını bir kenara bırakmakta uygun değildir. İlgili başlık altında bahsedildiği üzere Arapça dille inen Kur'ân'ın dil kurallarına bâriz şekilde muhalefet etmesi kendi içinde uygun düşmeyecektir. Hem bu çelişkiyi önlemek hem de sahih senetle gelen kırâatlerin sağlamasını yapmak amacıyla makbuliyet noktasında Arap diline uygunluk şartı önem arz etmektedir.

Resmu'l-Mushaf'a uyum şartına baktığımızda, ashabın Mushaf hakkında görüş birliğine varmış olması ona ayrı bir önem atfetmektedir. Zira Hz. Peygamber'in ağzından çıkan Kur'ân'ı onlar dinliyor, ezberliyor, yazıyor ve sonraki nesillere aktarıyorlardı. Kırâatlerin aktarımı hususunda onların görüş birliğine vardığı ve ortak kanaatleriyle yazıya döküp

çoğalttıkları Mushaf, Hz. Peygamberden sonra Kur'ân'ın sahihliği hususunda temel kaynaklardan biri olacaktır.

Kur'ân'ın sözlü aktarımının yanında yazılı aktarımına da önem veren Hz. Peygamber, ashâbına da bunu öğütlemiş ve teşvik etmiştir. Fakat Kur'ân sadece yazı ile talim edilebilecek bir kitap değildir. Onun tecvid uygulamaları, Hz. Peygamberin ağzından çıkan veya müsaade ettiği ferşi ve usûli farklılıkların bir kısmı yazı ile gösterilebilecek nitelikte değildir. Hz. Osman'ın Kur'ân'ı istinsah ettikten sonra ilgili nüshaları bir hoca eşliğinde illere göndermesi de bu minvâldedir.

İlk dönem Mushafların noktadan ve harekeden hâli olması Resm-i Mushaf'a uygunluk şartının tek başına yeterli olmayacağını göstermektedir. Hz. Osman'ın istinsahı komisyon önderliğinde yaptırması, bunun yanında Mushafların yanında illere gönderdiği Kur'ân hocaları, aslında bu çalışmaların rivayet ekseninde yapıldığının göstergesidir.

Arap diline uygunluk şartı ile Resmü'l-Mushaf'a uygunluk şartı kabul edilip rivayet şartı ihmal edilse, yine o kırâat eksik kalıp makbul sayılmayacaktır. Çünkü Arap dili, lehçesi ve vecihleri bakımından zengin bir dildir. Kırâatlerin bir vecihle dahi olsa Arap diline uyumuş olması şartı göz önünde bulundurulduğunda bu şart müstakil olarak hataya müsait olacaktır. Bunun yanında zamanın Arap yazısının nokta ve harekeden hâli olması birçok okuyuşa imkân tanıyacağından Mushaf'a uygunluk şartı ile yine hataya düşme ihtimali söz konusudur. Bundan dolayı iki şart da ittisal şartı merkeze alındığında değer kazanacaktır.

Sahih kırâat şartların hepsinin tek amacı Kur'ân'ı günümüze ulaştırmaktır. Her birinin misyonu farklı olsa da aynı hedefe ulaşmada birer aracı olmuşlardır. Her ne kadar kriterler arasında "Hz. Peygamber'e sahih ve muttasıl senetle ulaşma" şartı ön plana çıkmış olsa da tamamlayıcı unsurları olan diğer şartlar göz ardı edildiğinde tek başına ittisal ve sahih senet kriteri eksik kalacaktır. Bundan dolayı ittisal şartının diğer sahih kırâat şartları ile desteklenmesi, kırâatlerin sonraki nesillere aktarımını ve sahih şekilde günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

SONUÇ

Kur'ân'ı Kerîm'in âyette bahsedildiği üzere bizzat Allah tarafından korunmuşluğunun yanında, onun muhafazası ve sonraki nesillere salim bir şekilde aktarılmasında kırâatlerin rolü göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Bu noktada ilgili kırâatlerin sıhhati ve bu sıhhatin tespiti için konulan şartlar ön plana çıkmaktadır.

Sahih kırâatlerin sıhhat şartlarını ayrı ayrı incendiğinde hepsinin müstakil görevleri olmasının yanında "Hz. Peygamber'e sahih ve muttasıl senetle ulaşma" şartının ön plana çıkmaktadır. Diğer ilimlerin sadece senet ve rivayet merkezli çalışmasına karşın, konu Kur'ân olduğunda kırâat ilminde ilgili şart dışında başka şartların da getirilmesi, onun aktarımında gösterilen âzami hassasiyeti gözler önüne sermektedir.

Hicrî ikinci asırdan itibaren kırâatlerin sahih ve şâz olarak nitelendirilmesi ve belli sıhhat şartlarının oluşturulması, şüphesiz onun korunması noktasında verilen çabaların neticesidir. Kırâat âlimlerinden serdedilen sözlerde ittisal şartının ön planda tutulması ise kırâat ilminin rivayet merkezli olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer şartların muttasıl rivayeti desteklemesi Kur'ân'ın beşerî açıdan korunmuşluğunun delillerindedir.

Sahih kırâat kriterlerinden olan "Hz. Peygamber'e sahih ve muttasıl şekilde ulaşma" şartı müstakil olarak ilgili okuyuşun sıhhati için yeterli olabileceken, diğer şartlar ittisalin yanına eklenmiş ve her türlü töhmet Kur'ân'dan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın neticesinde kırâat âlimlerinin tercih ettikleri kırâatleri tercih sebepleri ile birlikte aktarmaları ve bahsi geçen şartları ortaya koymalarının sebebi, Kur'ân'ın sahih okuyuşlarının kendilerinden sonraki nesillere aktarımıdır.

Günümüze kadar ulaşan sahih kırâatler, sıhhat şartları ile ayrı ayrı incelendiğinde bu şartların kimisinin öne çıkmasının yanında her birinin uyum içinde olduğunu ve birbirini desteklediğini görmek mümkündür. Bunun yanında herhangi birinin ihmalinin söz konusu olamayacağını ifade etmek de kaçınılmaz olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağırbaş, A., *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, DİB Yayınları, Ankara 2022.
- Apaydın, H. Y., “Mütevâtir”, *DİA*, C. 32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, ss. 208-211.
- Arslan, D., “Kırâat İlminde İcâzetname Geleneği ve Bir İcâzet Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2) 2003, 291-317.
- Bennâ, A. M., *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbeate Aşer*, thk. Enes Mihre, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan 2006.
- Buğda, S., “Fıkıh Usûlü Disiplininde Âhâd Haberinin Bilgi ve Delil Değeri”, *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, 8/1, 15 Ocak 2022, 348-373.
- Buhârî, E. A. M. İ., *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Buga, Daru İbn Kesîr, Dimeşk 1993.
- Cezâirî, T. S. A., *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, thk. Abdulfettar Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Halep 1995.
- Cezerî, Ş. M., *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2010.
- Cezerî, Ş. M., *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, thk. Nasır Muhammedî Muhammed Câd, Dâru'l-Meymân, Riyad 2012.
- Curcânî, A. M., *Tarifât*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût 1983.
- Dânî, A. O. S., *Câmiu'l-Beyân fi'l-Kırâati's-Sebi'l-Meşhûre*, Câmi Atuş-Şârîka, b.y. 2007.
- Dânî, E. A. O. S., *el-Mukni' fi Resmi Mesâhifi'l-Emsâr*, thk. Muhammed Sâdık Kumhâvî, Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Kâhire ts.
- Debûsî, Ö. İ., *Takvîmü'l-Edille fi Usûli'l-Fıkh*, thk. Halil Muhyiddîn el-Meyyis, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Demir, S., “Meşhur Hanefî Fakihlerine ve Hadisçilere Göre Haber Türleri”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 9/2, 30 Aralık 2011, 75-97.
- Demirci, M., *Tefsir Usûlü*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2021.
- Ebû Hayyân, M. Y. A. Y., *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1999.
- Ebû Şâme, İ. İ. M., *Mürşidü'l-Vecîz ilâ Ulûmin Teteallaku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, Dâru's-Sâdır, Beyrut 1975.
- Enbârî, A. M. A. K., *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîn: el-Basriyyîn ve'l-Küfiyyîn*, Mektebetü'l-Asriyye, Lübnan 2003.
- Erdim, E., “Arap Dilinde Zamir Üzerine Yapılan Atıfla İlgili Tartışmalar”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 27 Aralık 2018, 45-57.
- Elik, H., *Kur'an'ın Korunmuşluğu*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2021.
- Güneş, A., *Kur'an-ı Kerim'in Okunmasında Harf-Kıraat-Yazı Kavramı ve İlişkileri*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1992.

- Halebî, T. A. A., *Merâtibü'n-Nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Mektebetü'l-Asriyye, Kahire 1995.
- Hamîdullah, M., *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İmaj, Ankara 2003.
- Itr, N. M. Hasan., *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Minhâc, Dîmeşk 2014.
- İbn Manzûr, M. M. A., *Lisâniül-Arab*, Dâru's-Sâdır, Beyrut 1993.
- İbn Mücâhid, A. M. A., *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kirâât*, thk. Şevki Dayf, Dâru'l-Meârif, Kahire 1972.
- İbn Hişâm, A. Y. A. M., *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sâdâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru'ş-Şifâ, İstanbul 2022.
- İbnu's-Salâh, A. T. O. A., *Marifetü Envâi Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Abdullatîf Hamîm, Mâhir Yâsîn el-Fahl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- İbnu's-Salâh, A. T. O. A., *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, thk. Nureddin İtır, Dâru'l-Fikir, Suriye 1986.
- İsfahânî, R., *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dâru'ş-Şâmiyye, Dîmeşk 1991.
- İşeri, Y., "Arap Lehçeleri ve Mushaf Hattı ile İrtibatı Açısından Kıraat Farklılıkları", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (9), 2022, 265-292.
- İzmirli, İ. H., *Tarih-i Kur'ân*, Böre Yayınevi, İstanbul 1956.
- Kastallânî, A. Ş. A. M., *Letâifu'l-İşârât li Fünûnu'l-Kirâât*, thk. Merkezü'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, Vizâratü'ş-Şuûni'l-İslâmiyye ve'd-Daveti ve'l-İrşâdi's-Suûdiyye, Riyâd 2013.
- Kattân, M. H., *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Meârif, by. 2000.
- Kırbaçoğlu, M. H., *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitâbiyât, Ankara 2022.
- Koçyiğit, T., *Hadis Usûlü*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1967.
- Mekkî, T. H. M., *el-İbâne an meâni'l-Kirâât*, thk. Abdulfettah İsmail Çelebi, Dâru'n-Nehdâ, Mısır ts.
- Maşalı, M. E., *Tarihi Ve Temel Meseleleriyle Kirâât İlmi*, Otto Yayınları, Ankara 2016.
- Mervezî, M. M. M. A., *Kavâdiu'l-Edille fî'l-Usûl*, thk. Muhammed Hasan İsmâil es-Şâfiî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- Nevevî, Z. M. Y. Ş., *et-Takrîb ve't-Teysîr li Marifeti Suneni'l-Beşîr en-Nezîr*, Dâru Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1985.
- Nisâbûrî, M., *el-Mebsûd fî'l-Kirâati'l-Aşer*, thk. Subey Hamza Hâkimî, Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye, Dîmeşk 1981.
- Özaşar, M. E., "Sahih Hadis Kavramı Üzerine Bir Çözümleme", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 19/1, 2006, 107-110.
- Öztürk, H., *Ebedî Mucize Kur'ân Yazılması ve Toplanması*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

- Rafî, M. S., *İcâzu'l-Kur'ân ve Belâgatu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2005.
- Râzî, A. F. Ö. H., *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1999.
- Sâlebî, İ. A. M. İ., *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Heyet, Dâru't-Tefsîr, Cidde 2015.
- Sâlih, S. İ., *el-Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlim, by. 2000.
- Sarı, M. A., "İcâzet" *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2000.
- Serahsî, M. A., *Usûlu's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afkânî, Dâru'l-Mârûf, Beyrut ts.
- Suyûtî, A. B. C., *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebul Fadl İbrâhîm, C. 1, Hey'etu'l-Mısriyye el-Amme li'l-Kitâb, Kahire ts..
- Suyûtî, A. B. C., *Nevâhidu'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr*, Câmiâtu Ummi'l-Kurâ, Mekke 2005.
- Suyûtî, A. B. C., *Tedribu'r-Râvî*, thk. Ebû Kuteybe Muhammed Faryâbî, Dâru't-Tayyibe, by. 1994.
- Ünver, A. N., "Hanefî Usûl Düşüncesinin Temellendirilmesinde Sahâbe Uygulamasının Rolü: Serahsî Örneği", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, (3), 2021, 1259-1379.
- Yüksel, A. O., *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Zeccâc, İ. İ., *Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuhû*, thk. Abdulcelîl Abduh Şalebî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1988.
- Zemahşerî, K. M. A., *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1986.
- Zurkânî, M. A., *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaatu İsâ el-Bâbb'l-Halebî, b.y., 2010.